

УДК 347.1

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.01.1.47>

ЧИ Є ЦИВІЛЬНИЙ КОДЕКС УКРАЇНИ «БАТЬКОМ ЗАКОНІВ»?

Попов Ю.Ю.,

ORCID: 0009-0007-7716-3261

Попов Ю.Ю. Чи є Цивільний кодекс України «батьком законів»?

У статті доводиться, що уявлення про вищу силу Цивільного кодексу України (ЦК) порівняно з іншими законами не відповідає Конституції України. Крім того, таке уявлення призводить до нерозумних результатів, що не відповідає меті тлумачення законодавства. Тому ідею статусу ЦК як «батька законів», який має вищу юридичну силу порівняно з іншими законами, слід відкинути.

Вирішувати колізії (конкуренцію) норм ЦК з нормами інших законів слід так само, як і у випадку колізії норм некодифікованих законів. Вирішення колізій норм є різновидом тлумачення законодавства. Для цього можуть застосовуватись різні методи тлумачення, включаючи максими «*lex posterior derogat legi priori*» та «*lex specialis derogat legi generali*»; при цьому абстрактна ієрархія між цими правилами відсутня; більше того, ці правила (як і будь-які інші правила тлумачення) не є такими, що завжди підлягають беззастережному застосуванню. Імперативне встановлення наперед єдиних для всіх випадків методів вирішення колізій є неможливим. Більшу вагу слід надавати засадам розумності та справедливості, ніж формальним правилам вирішення колізій. Це підтверджується судовою практикою Верховного Суду.

Розуміння ЦК як такого, що має «пріоритет» над іншими законами, призвело, серед іншого, до появи так званих декодифікаційних правил. Вони вимагають одночасно з поданням проекту закону, який регулює цивільні відносини інакше, ніж ЦК, подавати і окремий проект закону про внесення змін до ЦК. Це шкодить самому ЦК, бо проковує внесення до нього постійних змін у зв'язку з прийняттям некодифікованих законів, що позбавляє його сталості. Крім того, сама мета послаблення декодифікаційних процесів виглядає принаймні сумнівною, адже декодифікація є відповіддю на соціальні та економічні зміни, внаслідок чого поза межами ЦК регулюється значний масив відносин.

Вміщення до ЦК фрагментарних (нібито найбільш важливих) положень, які регулюють ті самі відносини, які врегульовані іншими (профільними) законами, призводить до створення штучної колізії норм. Прикладами є вміщення до ЦК окремих положень про товариства з обмеженою відповідальністю, про акціонерні товариства, про кооперативи. Такий підхід є даниною радянській традиції, з якою слід покінчити.

Ключові слова: цивільний кодекс, колізії норм, конкуренція норм, рекодифікація, декодифікація.

Popov Yu.Yu. Is the Civil Code of Ukraine the «father of laws»?

The author argues that the notion that the Civil Code of Ukraine (CC) has superior force over other statutes is inconsistent with the Constitution of Ukraine. Moreover, such an understanding yields unreasonable outcomes that contradict the purpose of statutory interpretation. Therefore, the notion that the CC has the status of a “father of laws,” endowed with higher legal force than other statutes, should be rejected.

Conflicts (competition) between the norms of the CC and the norms of other statutes should be resolved in the same manner as conflicts between the norms of non-codified statutes. Resolving normative conflicts is a form of statutory interpretation. Various interpretive methods may be applied, including the maxims *lex posterior derogat legi priori* and *lex specialis derogat legi generali*; however, there is no abstract hierarchy between these rules. Moreover, these rules (as well as any other interpretive rules) are not subject to unconditional application in all cases. It is impossible to establish in advance any uniform, mandatory methods for resolving conflicts of statutory provisions. Principles of reasonableness and fairness should carry greater weight than formal conflict-of-laws rules. The Supreme Court’s case law confirms this.

Understanding the CC as having “priority” over other laws has, among other things, led to the emergence of so-called de-codification rules. These rules require that any draft law regulating civil relations in a manner different from that of the CC be accompanied by a separate draft law amending the CC. This harms the CC itself by prompting constant amendments in response to the adoption of noncodified statutes, thereby undermining its stability. Moreover, the very goal of weakening de-codification processes appears at least questionable, since de-codification is a response to social and economic changes, and as a result, a significant body of relations is regulated outside the CC.

Including in the CC fragmentary (supposedly most important) provisions regulating the same relations that are governed by other (specialized) laws creates an artificial conflict of norms. Examples include inserting into the CC individual provisions on limited liability companies, joint-stock companies, and cooperatives. This approach is a remnant of the Soviet tradition, which should be abandoned.

Key words: civil code, conflict of norms, recodification, de-codification.

Постановка проблеми. Проблема вирішення колізій (конкуренції) норм є надзвичайно важливою хоча б тому, що від вирішення колізії таким чи іншим чином залежить правозастосування, зокрема вирішення спорів. Одним із найбільш розповсюджених випадків колізії є конкуренція норм Цивільного кодексу України (ЦК) та інших кодексів і некодифікованих законів. У літературі наявні різні підходи до тлумачення законодавства як системи і пропонується різні способи вирішення конкуренції норм.

Мета дослідження полягає як у проведенні аналізу різних підходів до вирішення колізій норм ЦК та інших законів з точки зору їх відповідності Конституції України, так і у перевірці можливих варіантів тлумачення законодавства на їх відповідність засадам розумності.

Стан опрацювання проблематики. До питання співвідношення норм ЦК та інших законів зверталось багато дослідників ще з часу прийняття ЦК у чинній редакції, коли проблема постала особливо гостро, головним чином із-за невиразної характеристики ЦК у ст. 4 як основного акта цивільного законодавства. Думки дослідників з цього приводу можна поділити на дві основні групи.

Одні науковці вважають, що ЦК має таку саму юридичну силу, як і інші закони, а норми ЦК не мають пріоритету над нормами законів. Такий підхід мотивується тим, що відповідно до Конституції України всі закони (включаючи ЦК) мають рівну юридичну силу. Так, З.В. Ромовська зазначає, що Конституція України не передбачає верховенства одного закону над іншим, неможливості прийняття нового закону, який по-іншому регулює відносини, ніж це було закріплено в попередньому [1, с. 148]. На думку В.Г. Ротаня, А.Г. Яреми, В.В. Кривенка, В.Я. Карабаня, О.С. Соніна визнання ЦК основним актом цивільного законодавства не означає, що цей Кодекс має вищу юридичну силу порівняно з іншими законами; повноваження Верховної Ради України (ВРУ) видавати закони, які регулюють цивільні відносини, Конституцією України не обмежуються, не можуть вони обмежуватися й іншими законами, оскільки це суперечило б Конституції України [2, с. 35]. Г.І. Дутка наголошує, що конституційні підстави для виділення окремих видів законів, які розрізняються за юридичною силою, нині відсутні; тому намагання провести градацію законів шляхом прийняття спеціального закону про закони і законодавчу діяльність (або закону про нормативні акти) не має перспектив, оскільки не узгоджується з Конституцією [3]. Такої ж думки, здається, дотримуються С.О. Погрібний та О.О. Кот, які вважають, що, можливо, варто реалізувати ідею поділу законів на звичайні та конституційні, щоб віднести кодекси як основні акти різних галузей законодавства до конституційних законів, і зазначають, що без відповідних змін до Конституції України таку ідею неможливо реалізувати [4, с. 110].

Інші дослідники вважають можливим встановлення законом ієрархічних відносин між ЦК та іншими законами. На думку В.І. Борисової, ЦК – основний акт цивільного законодавства України, який має особливу, підвищену юридичну силу; усі інші закони України є поточними і приймаються відповідно до Конституції та ЦК [5, с. 34]. Р.О. Стефанчук вважає можливим надання законом кодифікованим актам вищої юридичної сили, ніж законам України [6, с. 73]. С.П. Рабінович виходить з того, що згідно зі ст. 4 ЦК інші закони, якими регулюються цивільні відносини, приймаються відповідно до Конституції України та ЦК; останнє положення, на його думку, дає підстави стверджувати про вищу юридичну силу ЦК порівняно з іншими законами, якими регулюються цивільні відносини [7, с. 21-22]. Роботи цих вчених об'єднує те, що вони не здійснюють аналіз пропонованого ними тлумачення положень ч. 2 ст. 4 ЦК на його відповідність Конституції України.

Виклад основного матеріалу доцільно зосередити на кількох різних, але взаємопов'язаних аспектах.

1. ЦК як «основний акт» цивільного законодавства України

Відповідно до усталеної практики Великої Палати (ВП) Верховного Суду (ВС) тлумачення законодавства судам слід здійснювати системно, враховувати правову природу спірних відносин, загальну спрямованість законодавства та права України в цілому, а результат тлумачення законодавства має бути розумним та справедливим (пункт шостий статті 3 ЦК); національне законодавство має тлумачитися таким чином, щоб результат тлумачення відповідав принципам справедливості, розумності та узгоджувався з положеннями Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (див. наприклад [8]). Звичайно, тлумачити законодавство слід так, щоб результат тлумачення узгоджувався і з Конституцією України (якщо таке тлумачення є можливим – а в переважній більшості випадків так і є).

В абзаці першому ч. 2 ст. 4 ЦК сказано, що основним актом цивільного законодавства України є ЦК. Доволі невиразне і нечітке словосполучення «основний акт цивільного законодавства» (разом з іншими положеннями цієї частини, про які мова нижче) інколи тлумачать так, ніби норма ЦК має беззастережний «пріоритет», «превалює» над нормами інших законів; іншим законом нібито неможливо встановити ані пізнішу, ані спеціальну норму, яка буде застосовуватися переважно перед більш ранньою чи загальною нормою ЦК. Водночас Конституція України не надає більшій пріоритетності жодному закону. Зокрема, це стосується і ЦК, який у Конституції України взагалі не згадується (як, до речі, і будь-який інший кодекс).

Звідси випливає, що всі закони України мають однакову юридичну силу, а жодний з них не має пріоритету над іншими. Зокрема, відповідно до Конституції України ЦК не має пріоритету над іншими законами.

Може виникнути питання: а чи не можна встановити законом пріоритетність одного закону над іншими? Видається, що відповідь на це питання є однозначно негативною.

Німецький вчений Р. Кніппер, який багато років опікувався становленням ринкового права на теренах колишніх радянських республік, зазначає, що всі закони мають рівний ранг; ніякий закон не може привласнити собі особливий ранг, а тим більше заздалегідь встановити рамки для змісту інших законів. Вчений звертає увагу, що подібною спробою є, наприклад, ст. 3 російського Цивільного кодексу (де сказано, зокрема, що інші закони, які регулюють цивільні відносини, приймаються згідно з цим кодексом та мають відповідати йому. – Ю. П.), та Модельний Цивільний кодекс Співдружності незалежних держав (СНД) (ст. 2 якого містить подібні положення. – Ю. П.). Науковець резюмує, що ці положення намагаються встановити законодавчо, що всі майбутні закони повинні підкорятися «батькові законів» – Цивільному кодексу і не повинні суперечити йому, і робить висновок, що такі спроби не можуть бути зобов'язуючими [9].

Ці висновки є цілком слушними. Дійсно, якщо законодавець (прямо чи опосередковано) встановить, що інші закони, які регулюють відносини інакше, ніж оцей «головний» закон («батько законів» за влучною характеристикою Р. Кніппера), не застосовуються (є «нечинними»), то тим самим законодавець обмежить себе у можливості приймати закони того чи іншого змісту. Водночас законодавець не може обмежити законом власні повноваження, бо вони визначаються не законом, а засадничим актом (актом установчої влади) – Конституцією України. Власне, саме такий висновок сформулювала ВП ВС: «Конституція України не передбачає можливості надання певному закону вищої юридичної сили щодо інших законів, або можливості передбачити законом заборону законодавцю приймати інші закони, що регулюють однопредметні відносини» [10].

Словники пропонують такі значення слова «основний»: найважливіший; головний; (- тему) чільний, провідний, визначальний, центральний; (- права) елементарний; (- кількість) переважний, який є основою чого-небудь, становить його найважливішу частину (див. наприклад [11], [12]). Видається, що словосполучення «основний акт цивільного законодавства» у контексті ч. 2 ст. 4 ЦК можна охарактеризувати як найбільший чи переважний за кількістю норм, який регулює найширше (порівняно з іншими законами) коло цивільних відносин. Але в жодному разі вислів «основний акт цивільного законодавства України» не можна розуміти так, що ЦК є «головним» законом, а інші закони є підпорядкованими ЦК, що він має «пріоритет» над іншими законами. Таке тлумачення не відповідало би Конституції України, а тому має бути відкинуте.

В абзаці другому ч. 2 ст. 4 ЦК сказано, що актами цивільного законодавства є також інші закони України, які приймаються відповідно, зокрема, до цього Кодексу. Водночас повноваження ВРУ приймати закони встановлене безпосередньо Конституцією України (п. 3 ст. 85). Тому жодного «дозволу» з боку ЦК щодо прийняття того чи іншого закону ВРУ не потребує. Тому і цей абзац не можна розуміти так, що ЦК має «пріоритет» над іншими законами. Радше цей абзац варто тлумачити таким чином, що ЦК та інші закони, які регулюють цивільні відносини, разом становлять єдину систему регулювання, і саме в цьому сенсі «відповідають» одне одному.

Цікавими є спроби, формально визнаючи однакову юридичну силу ЦК (іншого кодексу) і «звичайних» («поточних») законів, все ж фактично надати кодексу більшій юридичній сили. Так би мовити, визнати, що хоча всі закони є рівними, але один із них є «рівнішим» за інші, які є «менш рівними». Так, на думку О.С. Простибоженка, «і кодекс, і закон є рівнозначними нормативно-правовими актами, які мають однакову юридичну силу. Тому питання має вирішувати не в площині ієрархії між цими актами, а в площині конкуренції їхніх норм (або ж вирішення колізій між ними)». Це спостереження видається цілком слушним. Але тут же цей автор зазначає: «Тобто необхідним є встановлення правила, яке б передбачало пріоритет у застосуванні відповідного кодексу перед іншими законами при збереженні їх однакової юридичної сили» [13, с. 31]. Водночас гіпотетичне встановлення правила, яке б передбачало беззастережний пріоритет у застосуванні будь-якої норми кодексу перед будь-якою нормою іншого закону (зокрема незалежно від співвідношення їх

гіпотез, часу прийняття чи інших обставин), як раз і означає надання кодексу вищої юридичної сили порівняно з іншими законами, що виключало б збереження однакової юридичної сили кодексу і закону (чого О.С. Простибоженко не помічає). Цей підхід відповідає ієрархічному принципу вирішення колізій між нормами актів різної юридичної сили¹, який не може застосовуватися до норм однакової юридичної сили.

У цьому ж дусі у низці постанов ВС наводяться міркування щодо розмежування вимірів ієрархії актів цивільного законодавства по вертикалі та по горизонталі. Так, у постанові об'єднаної палати Касаційного цивільного суду (ОП КЦС) сказано таке: «Ієрархія актів цивільного законодавства може базуватися на їх юридичній силі (вимір по вертикалі). Вона поширюється, по-перше, на співвідношення закону та підзаконних актів та, по-друге, на співвідношення Конституції та законів (як кодифікованих, так і інших (поточних)). Одночасно слід визнати існування ієрархії між ЦК як кодифікованим законом та іншими (поточними) законами, що регулюють цивільні відносини. Ця ієрархія базується на визнанні ЦК основним актом цивільного законодавства (вимір ієрархії по горизонталі)» [14]. Водночас ієрархія (грец. ієрархία, від ієρός – священний і άρχή – влада) – суворий порядок підлеглості нижчих чинів вищим, розташування частин чи елементів цілого від нижчого до вищого [15]. Таким чином, ієрархічні відносини завжди є вертикальними. Отже, «вимір ієрархії по горизонталі» – це оксюморон, на зразок «смаженого льоду». Втім, зазначені висновки ОП КЦС не мають прецедентного значення, бо вони суперечать вже згаданим висновкам ВП ВС про те, що Конституція України не передбачає можливості надання певному закону вищої юридичної сили щодо інших законів [10], тож між законами і кодексами неможливі ієрархічні відносини – навіть якщо назвати ієрархію «горизонтальною».

Необхідно підкреслити, що розуміння ЦК як такого, що має «пріоритет» над іншими законами (разом з абзацами третім та четвертим ч. 2 ст. 4 ЦК²), шкодить самому ЦК, бо позбавляє його сталості. Дійсно, якщо є необхідність встановити в законі спеціальне регулювання (яке регулюватиме певну вузьку сферу цивільних відносин інакше, ніж ЦК), то слідуючи такому розумінню суб'єкт законодавчої ініціативи нібито змушений одночасно ініціювати і приписування до певного положення ЦК у кращому разі бланкетної норми на зразок «якщо інше не встановлено законом» (чи засмічувати ЦК посиланням на конкретний Закон, або, ще гірше, змінювати загальне регулювання, встановлене ЦК). Це провокує численні зміни до ЦК, що призводить до його мінливості. Так, навіть розробники ЦК Н.С. Кузнецова та А.С. Довгерт підмітили це, зазначивши, що значну кількість змін до ЦК «здебільшого було зроблено через наявність у ЦК України так званих «декодіфікаційних» положень (абзац 3 ч. 2 ст. 4 ЦК України)» [16, с. 21]. Якщо ж виходити з того, що спеціальні норми законів підлягають переважному застосуванню перед загальними нормами ЦК (як це зазвичай і має бути згідно максими «*lex specialis derogat legi generali*»), то при встановленні спеціальної норми іншим законом немає необхідності вносити зміни до ЦК, тобто відсутнє зазначене джерело порушення його сталості.

2. Вирішення колізій (конкуренції) між нормами ЦК та інших законів

З'ясування питання про те, яка саме норма у випадку колізії підлягає застосуванню, а яка не підлягає, являє собою діяльність по встановленню змісту законодавства для його практичної реалізації, тобто є тлумаченням [17, с. 290]. Якщо йдеться про колізію (конкуренцію) норм двох нормативно-правових актів однакової юридичної сили, наприклад законів, то тлумачення може, зокрема, полягати у встановленні волі законодавця (точніше, волі гіпотетичного розумного законодавця [18, р. 286-287], уявної волі ідеального законодавця (правотворця) на даний момент [19, с. 64]). Максими «*lex posterior derogat legi priori*» та «*lex specialis derogat legi generali*» є різновидами такого встановлення волі законодавця (хоча способи тлумачення не вичерпуються ними).

Так, якщо норми закону прийняті у різний час, і гіпотези нової та попередньої норми співпадають, то у зв'язку з тим, що одночасне застосування цих норм є неможливим, зазвичай доцільно робити вибір на користь нової (більш пізньої) норми, виходячи з того, що останнє за часом волевиявлення законодавця, мабуть, краще відповідає потребам суспільства. Це і є правилом «більш пізнього закону». Воно є наслідком застосування історичного методу тлумачення [20, с. 368].

¹ Наприклад, відповідно до ч. 7 ст. 10 Цивільного процесуального, ч. 7 ст. 11 Господарського процесуального кодексів України у разі невідповідності правового акта правовому акту вищої юридичної сили суд застосовує норми правового акта вищої юридичної сили.

² В абзацах третьому та четвертому ч. 2 ст. 4 ЦК сказано таке: «Якщо суб'єкт права законодавчої ініціативи подав до Верховної Ради України проект закону, який регулює цивільні відносини інакше, ніж цей Кодекс, він зобов'язаний одночасно подати проект закону про внесення змін до Цивільного кодексу України. Поданий законопроект розглядається Верховною Радою України одночасно з відповідним проектом закону про внесення змін до Цивільного кодексу України. Зміни до цього Кодексу можуть вноситися виключно законами про внесення змін до Цивільного кодексу України». Проектом Закону України «Про внесення змін до Цивільного кодексу України у зв'язку із оновленням (рекодіфікацією) положень книги першої» (реєстр. № 14056 від 21.09.2025 р.) ці положення передбачається перенести до Регламенту ВРУ.

Якщо ж об'єм гіпотези однієї норми («загальної») повністю включає в себе об'єм гіпотези другої («спеціальної»¹), то, якщо певні обставини охоплюються гіпотезами обох норм, важко не зробити вибір на користь спеціальної, вважаючи її такою, що встановлює виключення з загальної, виходячи з презумпції розумності законодавця². Вибір на користь загальної норми (наприклад, норми кодексу) призвів би до того, що спеціальна норма ніколи не застосовувалась би, виявилась би зайвою, що суперечить зазначеній презумпції. Правило «спеціального закону» є наслідком застосування функціонального методу тлумачення [20, с. 368].

При цьому абстрактна ієрархія між правилами «спеціального закону» та «більш пізнього закону» відсутня [20, с. 370]. Більше того, ці правила (як і будь-які інші правила тлумачення) не є такими, що завжди підлягають беззастережному застосуванню.

Тлумачення в більшості випадків не може бути зведено до формалізованого алгоритму, який різні інтерпретатори могли б застосовувати цілком однаково [23, с. 41]. Немає чітко визначених правил використання способів тлумачення; вони можуть використовуватися суб'єктом тлумачення всі одночасно, або може бути обраний один чи кілька на розсуд особи, залежно від можливості досягнення мети тлумачення; відмова правозастосовувача від використання всього арсеналу призводить до односторонності в застосуванні норм закону [24, с. 12]. У кожній конкретній ситуації суб'єкту, що здійснює правозастосування, із застосуванням різних способів тлумачення слід визначатися, як *на даний момент* слід розуміти законодавство, яку норму слід застосовувати [20, с. 370].

Важливо, що йдеться про тлумачення (зокрема вирішення колізій) саме *на даний момент*. На цьому оснований динамічний підхід до тлумачення норм, яким визнається, що тлумачення може з часом змінюватися, адже юридичні приписи не завжди встигають за розвитком суспільних відносин [25, с. 122]. Зокрема, щоб обійти застарілі правила та модернізувати право суд може відійти навіть від очевидного наміру законодавця [26, р. 283]. В умовах дедалі динамічнішого суспільного життя і зв'язаного з ним швидкого старіння законодавства та іншого нормативного матеріалу динамічний підхід до тлумачення є неминучим [27, с. 5-6]. Такий підхід дозволяє Європейському Суду з прав людини (ЄСПЛ) застосовувати Конвенцію як «живий інструмент» («*a living instrument*»), враховуючи умови сьогодення [20, с. 365], а, наприклад, Верховний суд США протягом 1946–1992 років вдавався до *overruling interpretation* (мається на увазі зміна тлумачення положень Конституції США. – Ю.П.) щонайменше 154 рази [28, с. 27].

Зазначене свідчить про необхідність час від часу змінювати тлумачення законодавства, що може тягти необхідність і зміни застосованих методів тлумачення. Це повною мірою стосується вирішення колізій (конкуренції норм) як різновиду тлумачення. Тому імперативне встановлення наперед єдиних для всіх випадків методів вирішення колізій є неможливим. Навіть такі усталені правила, як «*lex posterior*» та «*lex specialis*», не можна застосовувати «автоматично». Прикладом є надання ВП ВС переваги більш ранньому закону перед більш пізнім з тих міркувань, що перший є більш сприятливим для особи [10], тобто ВП ВС фактично надала більшу вагу принципам розумності та справедливості, ніж застосуванню максими «*lex posterior*».

Це ще раз доводить, що юридичне тлумачення є не набором наперед заданих правил, а радше поєднанням науки і мистецтва [27, с. 4-5]. Це судження є справедливим у тому числі для вирішення колізій як різновиду тлумачення.

3. Новели Закону України «Про правотворчу діяльність»

Відповідно до розділу XIV «Прикінцеві положення» цей Закон набрав чинності, але більшість його положень не введені в дію. Тим не менше варто обговорити деякі його положення, дотичні до нашої теми.

Відповідно до п. 3 ч. 2 ст. 19 цього Закону всі закони мають однакову юридичну силу. Звісно, це положення є зайвим, бо рівна юридична сила законів впливає з Конституції України, а встановлювати ієрархію нормативно-правових актів, попри поширене уявлення (див. наприклад [6, с. 73]), законом не можна.

Також Закон містить ст. 66 про подолання колізій норм права. Цією статтею передбачається у ч. 3 «закріпити» правила «*lex posterior*» та «*lex specialis*», а у ч. 2 встановити виняток: пріоритет має норма права, що міститься у кодексі, якщо інше не передбачено таким кодексом. З викладеного вище зрозуміло, що ч. 2 ст. 66 Закону є не встановленням правила вирішення колізій між нормами рівної юридичної сили, а завуальованою спробою (всупереч, до речі, п. 3 ч. 2 ст. 19 цього ж

¹ Спеціальні норми розраховані на вужче коло випадків, ніж загальні. Див. наприклад [21, с. 26].

² За висловом Н.М. Hart, Jr. та А.М. Sacks, суд має припускати, якщо протилежне не є безсумнівним, що законодавчий орган складався з розумних людей, які розумно переслідували розумні цілі [22, р. 307].

Закону¹) встановити ієрархічне відношення шляхом надання кодексам вищої юридичної сили порівняно з «первинними» законами.

Що ж до ч. 3 ст. 66 Закону, намагання встановити правила тлумачення норм законів, які будуть єдиними на всі випадки колізій норм, які містяться у тисячах прийнятих у минулому законах (тобто заднім числом) та у тих, що будуть прийняті у майбутньому, є не встановленням волі законодавця, а її викривленням. З'ясування волі законодавця (якщо це необхідно) має здійснюватися у кожному конкретному випадку, причому це може потребувати застосування різних способів тлумачення. Намагання ж вирішити проблеми юридичного тлумачення спробою закріпити відповідні правила в законодавчому акті є продовженням формули «простих рішень», яка дуже слабо відповідає проблематиці складного процесу правозастосування [29].

Уявлення ж про те, що норми кодексів є нібито «головнішими» за норми інших законів, може призвести до того, що не будуть застосовуватися спеціальні норми безлічі законів, які у кодексах (зокрема у ЦК) не згадуються (ні прямо, ні побічно). Це є очевидно нерозумним та вкрай шкідливим для правозастосування результатом.

Більше того, запровадженням правил вирішення співвідношення норм законодавчих актів законодавець фактично втручається у компетенцію органів правозастосування, зокрема судів, які на необхідній стадії правозастосування здійснюють тлумачення законодавчих актів [29]. Повноваження щодо тлумачення законодавства належить судовій гілці влади, бо без такого тлумачення суди не можуть здійснювати правосуддя, тобто тлумачення закону є складовою правосуддя. Відтак і вирішення колізій (конкуренції) між нормами законів (зокрема кодексів та інших законів) належить до повноважень судової гілки влади. Тому спроби нав'язати судам законом застосування окремих способів тлумачення (і тим самим заборонити застосування інших способів тлумачення законодавства), тим більше абстрактно, на всі випадки, є порушенням ст. 6 Конституції України щодо поділу державної влади на законодавчу, виконавчу та судову. Адже і законодавство, і судова практика є складовими права, при цьому перша складова належить до компетенції законодавця, а друга (яка включає і тлумачення) – до компетенції судової гілки влади. Варто нагадати знаменитий висновок судді Маршалла у рішенні Верховного суду США: «*It is emphatically the province and duty of the Judicial Department to say what the law is. Those who apply the rule to particular cases must, of necessity, expound and interpret that rule. If two laws conflict with each other, the Courts must decide on the operation of each*» [30] (приблизний переклад: «Безперечно, саме до компетенції й обов'язку судової влади належить визначати, що є правом. Ті, хто застосовує норму до конкретних випадків, повинні з необхідністю тлумачити й пояснювати цю норму. Якщо два закони суперечать один одному, суди мають вирішити питання дії кожного з них»).

4. Штучний поділ законопроектів

В абзацах третьому та четвертому ч. 2 ст. 4 ЦК сказано, що якщо суб'єкт права законодавчої ініціативи подав до ВРУ проєкт закону, який регулює цивільні відносини інакше, ніж ЦК, він зобов'язаний одночасно подати проєкт закону про внесення змін до ЦК²; зміни до ЦК можуть вноситися виключно законами про внесення змін до ЦК.

Видається, що ці положення не відповідають Конституції України, бо втручаються у дискреційні повноваження ВРУ приймати або не приймати ті закони, які вона знайде за потрібне. Ці повноваження охоплюють, зокрема, внесення змін до ЦК не окремим законом, а прикінцевими положеннями закону, який встановлює регулювання певної сфери відносин. Вимога про обов'язкове подання проєкту змін до ЦК, причому окремим проєктом (що тим самим забороняє подання проєкту певного змісту – із внесенням змін до ЦК у прикінцевих положеннях або взагалі без внесення змін до ЦК), на перший погляд встановлює правила не власне для ВРУ, а для суб'єктів законодавчої ініціативи. Водночас оскільки ВРУ приймає закони виключно за проєктами суб'єктів законодавчої ініціативи, то заборона таким суб'єктам подавати законопроекти певного змісту тим самим забороняє ВРУ їх приймати, що не узгоджується з Конституцією України.

Крім того, штучне розділення законопроекту на дві частини (законопроект, який не містить змін до ЦК, та законопроект, який містить такі зміни) може призвести до того, що один із законопроектів буде прийнятий як Закон, а інший – ні. Якщо ж для запобігання такій ситуації встановити, що по двох законопроектах здійснюється одне голосування (за обидва проєкти разом), то стане тим більш очевидним, що насправді законопроект один, але штучно викладений у двох документах.

¹ Втім, суперечність із п. 3 ч. 2 ст. 19 Закону не має великого значення, адже ч. 2 ст. 66 Закону (коли її буде введено в дію) не може застосовуватись як така, що суперечить Конституції України.

² Подібне положення, але щодо будь-якого кодексу, міститься у ч. 3 ст. 11 Закону України «Про правотворчу діяльність».

Слід зазначити, що існує багато інших законів, які містять положення про те, що зміни до них вносяться виключно законами про внесення змін до цих законів. Це, наприклад, Закони України «Про правотворчу діяльність» (ч. 4 ст. 2), «Про публічно-приватне партнерство» (ч. 2 ст. 2), «Про публічні закупівлі» (ч. 4 ст. 3), «Про концесію» (ч. 2 ст. 2) тощо. Розвиток цієї тенденції цілком може призвести до штучного поділу законопроектів на багато частин, якщо до подібних вимог ставитись серйозно та вважати їх такими, що відповідають Конституції України. Втім, ці вимоги на практиці можуть ігноруватись.

Так, група народних депутатів (на чолі з Головою ВРУ) внесла законопроект «Про внесення змін до Цивільного кодексу України у зв'язку із оновленням (рекодифікацією) положень книги другої» (реєстраційний № 14057 від 21.09.2025) [31]. У згаданому проекті всупереч ст. 2 Податкового кодексу України (ПК) передбачається внести зміни також до ПК (тобто зміни до ПК не виділені в окремий законопроект). Крім того, цим законопроектом передбачається внести зміни також до Сімейного кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України. Якби депутати схотіли апробувати ч. 3 ст. 11 Закону України «Про правотворчу діяльність», їм би довелося штучно поділити законопроект № 14057 принаймні на чотири законопроекти – по кількості кодексів, до яких передбачається внести зміни. Видається, що нерозумність цього підходу є очевидною.

Мотиви законодавця щодо появи правил про штучний поділ законопроектів та обов'язкове внесення змін до ЦК, якщо іншим законом передбачається встановити регулювання цивільних відносин, є невідомими. Що ж до розробників ЦК, то, можливо, вони мали на увазі саме те, що ЦК нібито має вищу юридичну силу за інші закони, а тому в ЦК має бути «дозвіл» на регулювання цивільних відносин іншим законом – втім, це лише припущення.

А.С. Довгерт, коментуючи абзац третій ч. 2 ст. 4 ЦК, зазначає, що його метою є послаблення декодифікаційних процесів і деформації основних категорій приватного права [32, с. 15]; під декодифікацією ЦК вчений розуміє ситуації, коли дія ЦК фактично підмінюється дією інших законів [32, с. 14]. За такого розуміння зазначеного положення вислів «закон, який регулює цивільні відносини інакше, ніж ЦК» має означати лише такий закон, який містить норму з такою самою гіпотезою, як і норма ЦК, адже лише в цьому разі закон може підмінити собою дію ЦК. Дійсно, якщо новий закон містить норму з ширшою гіпотезою, ніж гіпотеза норми ЦК, то він не підміняє норму ЦК, бо в межах гіпотези останньої буде застосовуватись саме норма ЦК як спеціальна. Втім, у переважній більшості випадків закони містять спеціальні норми, які мають вужчі гіпотези, а тому встановлюють виключення з загальних норм ЦК, а не підмінюють його; відтак абзац третій ч. 2 ст. 4 ЦК не може застосовуватись і до проектів таких законів¹.

Можна припустити також, що малося на увазі запобігання «непомітному» внесенню до кодексів загальних норм чи їх змінам законами, які встановлюють спеціальне регулювання, або законами, які регулюють зовсім інші відносини. Така практика (як щодо внесення змін до кодексів, так і до інших законів), дійсно, є надзвичайно шкідливою², тож має бути створений механізм її недопущення. Такий механізм міг би полягати у посиленні ролі інших (крім головного) комітетів ВРУ у підготовці законопроектів до розгляду, у вимозі надання висновку комітетом, до предмету відання якого належить кодекс чи інший закон, до якого плануються зміни у прикінцевих положеннях законопроекту; у поширенні інституту тимчасової спеціальної комісії (ст. 85 Регламенту ВРУ) на випадки, коли предмет правового регулювання проекту належить до предметів відання різних комітетів; або запровадженні інституту кількох головних комітетів тощо. При цьому штучний поділ законопроектів не є адекватним вирішенням проблеми, бо, як показано вище, він не тільки не відповідає Конституції України, а й створює інші проблеми і призводить до явно нерозумних наслідків.

5. Штучне створення колізій загальних правил ЦК та інших законів

ЦК містить окремі норми, які регулюють ті самі відносини, які врегульовані іншими (профільними) законами. Прикладом є глава 8 «Підприємницькі товариства», яка містить § 1 «Господарські товариства» та § 2 «Виробничий кооператив». А.С. Довгерт зазначає з цього приводу, що важливі положення щодо всіх п'яти видів підприємницьких товариств містяться безпосередньо в ЦК (гл. 8); більш детальне регулювання правового статусу підприємницьких товариств, у тому числі в певних

¹ Слід зазначити, що якщо під декодифікацією розуміти встановлення спеціального регулювання іншими законами, то мета послаблення декодифікаційних процесів виглядає принаймні сумнівною. Адже декодифікація є відповіддю на соціальні та економічні зміни, внаслідок чого поза межами цивільних кодексів регулюється значний масив відносин, таких як трудове право, міська та аграрна оренда, інтелектуальна власність, страхування, договори перевезення, конкуренція, монополія та право захисту прав споживачів [33, р. 173].

² Яскравими прикладами подібних законопроектних диверсій є доповнення ст. 190 ЦК частиною 2 про те, що майнові права є неспоживною річчю та речовими правами (Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» від 15.12.2005 № 3201-IV, який стосувався розвитку іпотечних відносин); доповнення ЦК новими статтями 140, 141 про ТОВ (Законом України «Про акціонерні товариства» від 27.07.2022 № 2465-IX, який до ТОВ жодного стосунку не має).

областях діяльності, здійснюється в окремих законах [32, с. 70]. Мотиви, з яких розробники ЦК замість внесення змін до відповідних законів вирішили вмістити до ЦК окремі фрагментарні норми про господарські товариства та виробничі кооперативи, є невідомими. Також невідомо, чому розробники ЦК вважали важливими лише ті положення, які вони внесли до ЦК, і чому решта положень є неважливими. Н.С. Кузнєцова зазначає, що ЦК зберіг основні принципові положення, які містяться в Законі про господарські товариства; водночас у гл.8 ЦК міститься значна кількість новел корпоративного законодавства [32, с. 96]. Тим самим на шкоду юридичній визначеності були штучно створені колізії між нормами ЦК та нормами інших законів.

Варто звернути увагу, що навіть якби в ЦК були дослівно відтворені окремі («важливі») положення інших законів, то таке дублювання було б юридико-технічною помилкою. Дублювання регулювання у різних нормативно-правових актах веде до нагромадження нормативно-правового матеріалу, ускладнює пошук оригінальних норм, дезорієнтує суб'єктів правозастосування, створюючи враження про наявність у законодавстві зайвих норм, які можна не враховувати в конкретних правовідносинах [34, с. 25]. Таке дублювання є правотворчою помилкою [35, с. 16]. Ще гіршим є дублювання норм не дослівне, а «своїми словами», бо тоді продубльовані положення можуть тлумачитися по-різному.

Крім того, як підмітив Р. Кніппер, формулювання загальних принципів в одному законі, а потім їх уточнення в безлічі інших спеціальних законів, що збережено в багатьох сучасних постсоціалістичних законах, і особливо в Модельному Цивільному кодексі СНД, є технікою радянського законодавця. Вона побудована на тодішньому методі правового регулювання, де основним інструментом економічної орієнтації був план, а не ринок. Ця обставина зумовила те, що націлені на майбутнє закони могли дати лише приблизні відправні точки та були в змозі дати регулювання конфліктних інтересів лише у загальній формі. Виходячи з цього Р. Кніппер наполегливо рекомендує покінчити з цією радянською традицією [9]. Видається, що ця рекомендація німецького вченого є сьогодні надзвичайно актуальною.

Як слушно підмітила Н.С. Кузнєцова, «сьогодні прийняте і діє законодавство про акціонерні товариства, про ТОВ та ТДВ, про страхування, концесії, цінні папери і фондовий ринок. Воно вже становить окремий масив спеціального законодавства і настільки розгалужене, що зрештою зникає потреба посилатися на ГК України» [36]. Цілком очевидно, що це спостереження з тих же міркувань повною мірою стосується і ЦК (на відповідні положення якого так само зникає потреба посилатися). Отже, такі положення ЦК є принаймні зайвими (а зайві нормативні положення є і шкідливими, бо засмічують законодавство, не кажучи вже про подвійне регулювання одних і тих самих відносин). Вони є даниною радянській традиції, на яку вказав Р. Кніппер.

Здавалося б, слід було очікувати виправлення зазначеної помилки у процесі «рекодифікації», в ході якої передбачається переписати ЦК. Так, законопроектом «Про внесення змін до Цивільного кодексу України у зв'язку із оновленням (рекодифікацією) положень книги першої» (реєстраційний № 14056 від 21.09.2025) [37] передбачається доповнити ЦК преамбулою, в якій декларується «відрадянщення (дерадянізація)» національного законодавства. Натомість «рекодифікація» слідує підміченій Р. Кніппером радянській традиції, і навіть поглиблює її.

Наведемо приклад. Прикінцевими положеннями Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» від 06.02.2018 № 2275-VIII (Закон про ТОВ) з ЦК був виключений весь підрозділ 4 § 1 глави 8 «4. Товариство з обмеженою відповідальністю» (ст. ст. 140-151), який містив фрагментарні та застарілі положення про такі товариства. Це було зроблено тому, що альтернативний підхід – приведення цього підрозділу у відповідність з Законом про ТОВ – створив би дублювання норм, що було б юридико-технічною помилкою [38, с. 376].

З невідомих причин прикінцевими та перехідними положеннями Закону України «Про акціонерні товариства» від 27.07.2022 № 2465-IX у параграф 1 глави 8 ЦК було включено підрозділ «4. Товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю», який тепер містить дві статті. Вони не мають регулятивного значення, але містять визначення цих товариств¹, від яких розробники Закону про ТОВ свідомо відмовились. Причина такої відмови полягає в тому, що ТОВ – це товариство, що зареєстроване як таке, тож воно і підпадає під регулювання, встановлене законодавством для ТОВ; надання ж у законі визначень товариствам є непотрібним, бо не дає жодної користі для встановлення регулювання [38, с. 7-8]. Закон – це не посібник, не монографія, не науково-популярна література; призначення норм права полягає не в описі певного явища, а у регулюванні поведінки суб'єктів [40, с. 38]. Тож єдиним завданням закону є встановлення регулювання. Звичайно, розробка закону має здійснюватися відповідно до певних доктринальних підходів, бо інакше немож-

¹ Слід мати на увазі, що до визначень у законах слід ставитись обережно: в праві існують поняття, визначення яких є недоцільним або навіть небезпечним [39, с. 31].

ливо досягти якісного, несуперечливого системного регулювання. Але доктринальні підходи чи наукові висновки (наприклад, про природу ТОВ) самі по собі не мають регулятивного значення; тому вони мають відображатись у спеціальній літературі, а в тексті закону їх відображати не слід. Не можна перетворювати закон у підручник [41, с. 41]. Водночас ще двадцять років тому відомий харківський вчений і адвокат Віктор Іванович Жуков влучно підмітив, що ЦК написаний значною мірою радше як підручник, ніж закон¹; «рекодифікація» демонструє таку саму спрямованість².

Законопроєктом № 14056 передбачається знов вмістити до ЦК фрагментарні норми про ТОВ у ст. ст. 140–151, які частково і не завжди дослівно дублюють положення Закону про ТОВ. Це неодмінно призведе до проблем у правозастосуванні із-за виникнення колізій. До того ж там є і новели (ніяк не обґрунтовані у пояснювальній записці). Так, «удосконалюючи» визначення ТОВ у ст. 140 ЦК (яке і так є зайвим, а тому і шкідливим), проєктом передбачено встановити там ще й регулювання, зазначивши, що розмір часток у статутному капіталі встановлюється статутом. До того ж цим законопроєктом у ст. 143 ЦК передбачається, що статут ТОВ має містити відомості про розмір статутного капіталу. Нічого подібного в Законі про ТОВ немає. Новели проєкту, якщо судова практика не знайде спосіб їх нівелювати, призведуть до проблем, зокрема, з відчуженням учасником частини своєї частки (незалежно від волі інших учасників ТОВ на заміну однієї частки двома у статуті), та з виходом учасника з ТОВ, коли статутний капітал має бути зменшений на розмір частки такого учасника (незалежно від волі інших учасників ТОВ на зменшення розміру статутного капіталу у статуті). Тож подвійне регулювання одних і тих самих відносин у ЦК та Законі про ТОВ поставить під удар один з елементів реформи законодавства про ТОВ, успішно впровадженої у 2018 році. Серед іншого, реформою була вирішена проблема зловживання мажоритаріями своїми правами, коли як для передачі частки (частини частки) у статутному капіталі, так і для виходу міноритарного учасника з товариства було необхідне рішення загальних зборів про внесення змін до статуту. Мажоритарні учасники могли блокувати відповідні рішення. Причиною цього, своєю чергою, було те, що розмір статутного капіталу та розміри часток учасників відображалися у статуті. «Рекодифікаційний» законопроєкт № 14056, запроваджуючи подвійне регулювання, передбачає і реанімацію зазначеної проблеми. Натомість належні зміни до ЦК у цьому відношенні полягали б у виключенні з ЦК знов всіх положень про ТОВ (як, до речі, і положень про акціонерні товариства).

Навряд чи розробники законопроєкту № 14056 прагнули підірвати реформу 2018 року щодо ТОВ. Скоріш за все, помилки виникли, з одного боку, тому, що законопроєкт розроблявся протягом дуже стислого строку (за мірками підготовки цивільних кодексів³), що не могло не відбитися негативно на якості законопроєкту, а з іншого боку – тому, що розробники поставили перед собою штучне завдання наповнити чимось із десятків непотрібних статей (що, мабуть, і спровокувало неухвалене ставлення як до реформи 2018 року, так і до стану чинного профільного законодавства про ТОВ). Це демонструє і зверхне ставлення до профільних некодифікованих законів як до чогось другорядного. Втім, якби розробники замість суцільного переписування ЦК вдалися би до перегляду норм ЦК за інститутами, подібних помилок, можливо, було б менше.

6. Практичні аспекти правозастосування та практика ВП ВС

Звісно, найкращим рішенням вирішення негараздів з нібито вищою юридичною силою ЦК було би виключення відповідних положень ч. 2 ст. 4 ЦК, про які йшлося вище. Водночас на це навряд чи варто розраховувати найближчим часом.

За таких умов ситуацію за наявності волі може виправити судова система, адже судам належать широкі повноваження щодо тлумачення законів аж до *contra legem* (коли суд відхиляється від змісту слів закону і виправляє його там, де закон веде до несправедливих або безглузких результатів [43, с. 125-126]). За висновками ВС, для досягнення цілей розумного і справедливого тлумачення суд має широкі повноваження, включаючи повноваження тлумачити закон у виключних випадках *contra legem*, тобто проти букви закону, але відповідно до духу закону або права загалом [44, 45].

Близький підхід відомий також як «the absurdity doctrine» (доктрина абсурдності). Ця доктрина була застосована, зокрема, у знаменитому рішенні апеляційного суду Нью-Йорка у 1889 році [46]. У цьому рішенні суд погодився з судженням, що якщо з законів виникають будь-які абсурдні

¹ Жуков В. І. Приватне повідомлення.

² Це, наприклад, пояснення («розмовування» для особливо недбайливих студентів), що приватні відносини можуть регулюватися договором (нова ч. 1 ст. 6 ЦК); що родовим поняттям «звичай» охоплюються видові поняття, зокрема національний звичай, звичай національної меншини (спільноти), корінного народу (зміни до ч. 1 ст. 7 ЦК); що приватні відносини можуть регулюватися міжнародним договором (нова ч. 1 ст. 10 ЦК) та багатьма іншими.

³ Наприклад, Е.М. Meijers офіційно отримав завдання щодо розробки нового Цивільного кодексу Нідерландів (на заміну кодексу 1838 року) у 1947 році, а книга перша набрала чинності лише у 1970 році – більше ніж через 20 років. Крім того, роботі Е.М. Meijers передували наробки Limburg Commission щодо перегляду Цивільного кодексу, сформованої ще у 1919 році [42, р. 17]. Тобто насправді історія рекодифікації цього кодексу має значно довшу історію.

наслідки, що очевидно суперечать здоровому глузду, то вони стосовно цих побічних наслідків є нікчемними (*void*). Суть доктрини абсурдності полягає в тому, що жодна розумна людина не прагнула би абсурдного результату, тому такий результат не може відображати намір законодавця [47, р. 511].

Вище доведена як неконституційність, так і нерозумність такого тлумачення законодавчих положень, яке призводить до уявлення про вищу юридичну силу ЦК і підпорядкування йому інших законів. Звичайно, якщо суди дійдуть висновку, що таке уявлення дійсно впливає з законодавчих положень, вони можуть не застосовувати їх, мотивуючи це посиланням на пряму дію норм Конституції України. Водночас цього не варто робити з методологічних міркувань, якщо на той самий результат можна вийти і без висновку про неконституційність положень законодавства (зокрема, шляхом їх належного тлумачення таким чином, щоб вони відповідали Конституції України). Доцільність такого підходу диктується тим, що повноваження оцінювати закон з точки зору його конституційності належить одночасно і судам, і Конституційному Суду України (КСУ).

Звичайно, наслідки розгляду питання про конституційність закону судами і КСУ є різними. Коли КСУ визнає закон неконституційним, то рішення КСУ спричиняє втрату законом сили, причому на майбутнє. Як слушно зазначає Jean-Louis Halperin, немає сумніву, що скасування закону еквівалентне прийняттю нового закону, який суперечить скасованому або визнаному неконституційним: це, за висловом Кельзена, «негативне законодавство» [48, р. 68]. Отже, простежується аналогія між визнанням КСУ закону неконституційним і скасуванням закону Парламентом. Резолютивна частина рішення КСУ виконує роль закону, яким скасований інший закон, а мотивувальна виконує функцію пояснювальної записки, де висвітлюються мотиви законодавчого рішення (у випадку рішення КСУ такі мотиви полягають у тому, що на думку КСУ закон не відповідає Конституції України).

Рішення суду діє зовсім інакше. Висновок про невідповідність закону Конституції України вміщується не в резолютивній, а в мотивувальній частині рішення. Судове рішення діє лише між сторонами спору (*inter partes*): судове рішення, ухвалене у справі, не може бути протиставлене особі, яка не брала участі у цій справі (див. постанову ВП ВС [49]). Отже, внаслідок ухвалення судом такого рішення закон не скасовується (а, так би мовити, «залишається в книгах»). Водночас якщо висновок про неконституційність закону зроблено ВС, і за умови, що він має прецедентне значення (тобто належить до *ratio decidendi*, а не до *obiter dictum*), такий висновок враховується судами. При цьому прецедент, як відомо, діє із зворотною силою в часі, тобто застосовується і до праводносин, які виникли раніше.

Попри зазначену різницю у повноваженнях судів і КСУ, може статися так, що суд і КСУ дійдуть різних висновків з питання конституційності закону. Така ситуація є некомфортною як для судів і КСУ, так і для суспільства в цілому, бо страждає авторитет обох інституцій. До того ж КСУ не має механізму виправлення власних помилок (на відміну від ВС, який може відступити від своїх висновків). Тому за можливості слід уникати подібних конфліктів правових позицій. Отже, якщо в суду є можливість вирішити справу без вирішення питання про (не)конституційність закону, то слід так і зробити.

Взірцевою у цьому відношенні є постанова ВП ВС [10], в якій застосовано саме такий підхід. Суд першої інстанції, аналізуючи два закони у сфері пенсійного забезпечення, зробив висновок, що один з них не відповідає Конституції України. ВП ВС змінила мотивувальну частину рішення суду першої інстанції, вказавши з посиланням на Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод у світлі практики ЄСПЛ, що суперечливе регулювання не відповідає критерію «якості закону», та застосувавши той із законів (прийнятий раніше), який є більш сприятливим для особи. При цьому ВП ВС спеціально звернула увагу, що вона не вважає можливим надавати оцінку положенням другого закону щодо його відповідності Конституції України, оскільки це не є необхідним для вирішення спору; зазначила, що з огляду на викладене відсутні підстави для звернення до ВС для вирішення питання щодо внесення до КСУ подання щодо конституційності другого закону¹.

Видається, що підхід, застосований у зазначеній постанові ВП ВС, з певними модифікаціями може бути використаний і для пріоритетного застосування загальної норми закону порівняно з загальною нормою кодексу, причому навіть якщо остання прийнята пізніше – якщо суд дійде вис-

¹ Подібний підхід застосував і Касаційний господарський суд (КГС), дійшовши висновку про незастосування конфіскаційних наслідків недодержання вимоги щодо відповідності правочину інтересам держави і суспільства, його моральним засадам, передбачених ЦК. КГС зазначив, що він «не робить висновків про відповідність чи невідповідність Конституції України частини третьої статті 228 ЦК України, частини першої статті 208 ГК України, оскільки для вирішення спору у справі, що переглядається, це не є потрібним, бо з огляду на невідповідність цих положень статті 1 Першого протоколу до Конвенції зазначені положення не підлягають застосуванню незалежно від того, чи відповідають вони Конституції України, чи ні» [50].

новку, що застосування норми кодексу призведе до нерозумних чи несправедливих результатів (як це, по суті, і зробила ВП ВС). Наприклад, якщо ВРУ ухвалить нову редакцію книги першої ЦК, де всупереч Закону про ТОВ будуть збережені положення законопроекту № 14056 про вміщення у статуті відомостей про розмір статутного капіталу та часток учасників, то суд, констатує порушення критерію «якості закону» у світлі практики ЄСПЛ, може дійти висновку, що таке порушення допущене саме в законі, яким прийнята нова редакція книги першої ЦК (і яким не внесені відповідні зміни до Закону про ТОВ), а тому суперечність між ЦК і Законом про ТОВ слід вирішити саме на користь останнього. Суд може вказати і про те, що положення ЦК про загальні засади розумності і справедливості підлягають переважному застосуванню перед нормами Закону України «Про правотворчу діяльність» (коли його буде введено в дію), які передбачають застосування саме норм ЦК, бо у даному випадку зазначені засади були б порушені.

Варто звернути увагу на судження ВП ВС в одній з постанов [51] (постанова № 14-188цс20) у п. 17 про те, що «норма ЦК України превалює над однопредметною нормою іншого нормативно-правового акта, який має юридичну силу закону України». Обґрунтовуючи це судження, ВП ВС послалася на рішення КСУ [52].

Водночас хоча на час прийняття зазначеного рішення КСУ ще мав повноваження надавати офіційне тлумачення законів, але КСУ розглянув справу щодо офіційного тлумачення положення частини четвертої статті 3 Закону України «Про запобігання впливу світової фінансової кризи на розвиток будівельної галузі та житлового будівництва», а не щодо офіційного тлумачення ст. 4 ЦК. Слід звернути увагу, що КСУ в цьому рішенні і не надавав офіційного тлумачення ст. 4 ЦК.

Більше того, КСУ взагалі не робив висновків про те, яке положення підлягає переважному застосуванню – ЦК чи закону. Натомість у своєму рішенні КСУ визнав неконституційним положення зазначеного Закону з підстав порушення порядку його прийняття; тож питання про пріоритетність норм ЦК і Закону у справі, розглянутій КСУ, не виникало взагалі.

Може бентежити те, що КСУ зазначив таке: «невідповідність окремих положень спеціального закону положенням Кодексу не може бути усунена шляхом застосування правила, за яким з прийняттям нового нормативно-правового акта автоматично призупиняє дію акт (його окремі положення), який був чинним у часі раніше». Ці слова на перший погляд можуть справляти враження, ніби КСУ зробив висновок, що правило більш пізнього закону не застосовуються, якщо цей закон встановлює інше (порівняно з ЦК) регулювання «однопредметних» відносин. Водночас таке враження буде помилковим, бо цитовані слова слід розглядати в контексті рішення КСУ, який використав їх лише для обґрунтування порушення порядку прийняття Закону, що впливає з наступного речення: «Оскільки Кодекс є основним актом цивільного законодавства, то будь-які зміни у регулюванні однопредметних правовідносин можуть відбуватися лише з одночасним внесенням змін до нього відповідно до порядку, встановленого абзацом третім частини другої статті 4 Кодексу». При цьому КСУ не розглядав питання конституційності цього абзацу.

Тому посилання на згадане рішення КСУ як на таке, що свідчить про «пріоритетність» норм ЦК, видається помилковим. Таким чином, обґрунтовуючи своє судження, ВП ВС у постанові № 14-188цс20 послалася на згадане рішення КСУ, яке, як показано вище, є нерелевантним до цього питання. Тому ВП ВС дійшла висновку, що «застосування колізійного принципу *lex posterior derogat priori* (лат. «пізніший закон скасовує попередній») у цій ситуації неможливе», фактично не обґрунтувавши його.

Одночасно в тій же постанові № 14-188цс20 (п. п. 19, 22) ВП ВС надала зовсім інше обґрунтування того, чому вона застосувала норми ЦК, а не Закону. Виходячи з принципу правової визначеності, ВП ВС зробила висновок, що «при існуванні складної змістової колізії застосуванню підлягають норми того нормативно-правового акта, який повно та точно врегульовує конкретні правовідносини, містить чіткі та зрозумілі положення, які забезпечують передбачуваність законодавства та відповідають законним очікуванням суб'єктів правовідносин» (п. 19); «саме норми ЦК України (чинні на момент виникнення спірних правовідносин) найбільш повно та точно врегулювали цивільні правовідносини щодо визначення умов та моменту виникнення права власності у набувача нерухомого майна за відповідним правочином» (п. 22). Отже, обґрунтування того, чому ВП ВС у постанові № 14-188цс20 дійшла висновку про переважне застосування норми ЦК, а не Закону, «прив'язане» саме до цієї конкретної справи, до конкретних норм ЦК та Закону, і саме щодо них ВП ВС зробила висновок, які з них «відповідають законним очікуванням суб'єктів правовідносин». Іншими словами, якби йшлося про інші норми ЦК та/або іншого Закону, то висновок ВП ВС міг би бути протилежним. Це цілком слушний підхід, бо універсальних правил тлумачення «на всі випадки життя» не існує.

Отже, у постанові ВП ВС № 14-188цс20 містяться два протилежні висновки: перший – норма ЦК превалює над «однопредметною» нормою закону, другий – лише ті норми ЦК, що відповідають за-

конним очікуванням, превалюють над «однопредметною» нормою закону, яка таким очікуванням не відповідає. Ці два висновки не можуть бути одночасно істинними, а тому не можуть одночасно враховуватися судами. Тож доведеться обрати один із них, а другий відкинути.

Оскільки міркування у постанові № 14-188цс20 про превалювання ЦК мотивовані лише посиленням на авторитетну думку КСУ, яка до того ж є нерелевантною у цій справі, тобто фактично не обґрунтовані, важко не зробити вибір на користь другого висновку, який базується на ідеї розумності і справедливості. На це вказує і сформульований пізніше ВП ВС (вже цитований вище) висновок про те, що Конституція України не передбачає можливості надання певному закону вищої юридичної сили щодо інших законів, або можливості передбачити законом заборону законодавцю приймати інші закони, що регулюють однопредметні відносини [10].

Втім, на практиці абсолютна більшість випадків встановлення різних правил ЦК та законом пов'язана не з конкуренцією загальних норм, а з тим, що законом визначаються певні спеціальні правила, які становлять виключення із загальних норм ЦК. Такі спеціальні та загальні норми не є «однопредметними», бо їх гіпотези не співпадають. ВП ВС звертала увагу на співвідношення між такими нормами: «Спеціальна норма встановлює правила, які підлягають застосуванню у певних випадках, визначених такою нормою, а загальна норма встановлює правила, які підлягають застосуванню у всіх випадках, крім тих, на які поширюється гіпотеза спеціальної норми. Тому загальна та спеціальна норми не суперечать одна одній, а встановлюють системне законодавче регулювання» [53].

Отже, між спеціальною і загальною нормами відсутня суперечність (протиріччя або невідповідність). Тому яким би чином не тлумачити відповідні положення ЦК (про те, що ЦК є основним актом цивільного законодавства; що інші закони приймаються відповідно до ЦК; що ініціатор проекту закону, який регулює цивільні відносини інакше, ніж ЦК, зобов'язаний одночасно подати проект закону про внесення змін до нього), та як би не ставитись до відповідності такого тлумачення Конституції України, ці положення не поширюються на випадки співвідношення загальної норми ЦК та спеціальної норми Закону.

Варто звернути увагу, що ВП ВС неодноразово застосовувала спеціальні норми законів переважно перед загальними нормами ЦК. Наприклад, ВП ВС дійшла висновків про переважне перед нормами ЦК застосування норм Земельного кодексу України (у відносинах щодо переходу права власності на земельні ділянки, а не у сферах використання природних ресурсів та охорони довкілля) [54], норм Житлового кодексу Української РСР (вказавши, що «при розгляді спорів, що не врегульовані житловим законодавством, суд застосовує норми цивільного законодавства») [55], норм Закону України «Про особливості утворення публічного акціонерного товариства залізничного транспорту загального користування» [56], норм Закону України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів» [57]¹. Протилежний підхід призвів би до незастосування спеціальних норм законів всупереч ясній волі законодавця на встановлення особливостей регулювання, а також призвів би до явно нерозумних результатів. Тому зазначений підхід ВП ВС, звичайно, слід вітати.

Висновки. Ідею розуміння статусу ЦК як «батька законів», який має вищу юридичну силу порівняно з іншими законами, слід відкинути як тому, що вона суперечить Конституції України, так і тому, що її реалізація призводить до нерозумних результатів.

Вирішувати колізії (конкуренцію) норм ЦК з нормами інших законів слід так само, як і у випадку колізії норм некодифікованих законів. При цьому імперативне встановлення наперед єдиних для всіх випадків методів вирішення колізій (за формулою «простих рішень»), є неможливим.

Так звані «декодіфікаційні» положення на практиці призводять до позбавлення ЦК сталості, продукують постійні поправки до ЦК, які його засмічують.

Практика внесення до ЦК фрагментарних («важливих») положень щодо відносин, врегульованих профільними законами, відображає радянську традицію. Це призводить до штучного встановлення суперечливого регулювання.

Судова практика здатна впоратися з негативними наслідками законодавчих негараздів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ромовська З. Українське цивільне право: Загальна частина. Академічний курс. Підручник. Київ, 2005. 560 с.
2. Науково-практичний коментар до цивільного законодавства України : у 2 т. / В.Г. Ротань та ін. Харків, 2010. Т. 1. 800 с.

¹ Щодо інших прикладів переважного застосування ВС спеціальних норм перед загальними, зокрема перед нормами ЦК, див [58, с. 75-76].

3. Дутка Г.І. Закон у системі нормативно-правових актів України : Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 2003. 18 с. URL: <http://search.nbuv.gov.ua/aref/20081124012738>.
4. Pohribnyi S.O., Kot O.O. Updating the civil code of Ukraine as a guarantee of effective interaction between the state and society. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*. 2021. Vol. 28. No. 1. P. 106-114. URL: <https://visnyk.kh.ua/uk/article/download/onovlennya-tsivilnogo-kodeksu-ukrayini-yak-zaporuka-efektivnoyi-vzayemodiyi-derzhavi-ta-suspilstva>.
5. Цивільне право: підручник: у 2 т. / В.І. Борисова та ін.; за ред. В.І. Борисової, І.В. Спасибо-Фатєєвої, В.Л. Яроцького. Харків, 2011. Т. 1. 656 с.
6. Стефанчук Р.О. Сім невіршених справ чи «сім смертних гріхів” сучасного законотворення? *Університетські наукові записки*. 2012. № 1. С. 72-79. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Unzap_2012_1_11.pdf.
7. Цивільне право України: підручник: в 2 т. / Яновицька Г.Б. та ін.; за ред. Г.Б. Яновицької, В.О. Кучера. Львів, 2014. – Т. 1. 444 с.
8. Постанова ВП ВС від 05.04.2023 у справі № 911/1278/20 (провадження № 12-33гс22, п. 7.33). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110208958>.
9. Книппер Р., Назарян В. Очерки к проблеме законодательной техники. Эшборн, 1999. URL: <https://web.archive.org/web/20080725001853/http://cis-legal-reform.org:80/publication/articles-reports/probleme-gesetzgebungstechnik.ru.html>.
10. Постанова ВП ВС від 03.11.2021 у справі № 360/3611/20 (провадження № 11-209зai21). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101211541>.
11. Slovnyk.ua. URL: <https://slovnyk.ua>.
12. Словник синонімів Караванського онлайн. URL: <https://562.slovaronline.com>.
13. Простибоженко О.С. Юридична сила та ієрархія нормативно-правових актів / *Правотворчість в Україні: перспективи законодавчого врегулювання: збірник наукових праць* / за заг. ред. О.О. Кота, А.Б. Гриняка, Н.В. Міловської. Одеса, 2022. С. 19-49. URL: http://library.megu.edu.ua:8180/jspui/bitstream/123456789/4496/1/2022-KRTS-Pravotvorchist-v-Ukrayini_print.pdf.
14. Постанова ВС від 19.02.2024 у справі № 753/95/21, п. 88. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117206127>.
15. Зуєва В.О., Пилипенко О.Є. Ієрархія / *Енциклопедія історії України: в 10 т. Т. 3: Е-Й* / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ, 2005. 672 с. URL: <http://www.history.org.ua/?termin=Ierarkhija>.
16. Кузнєцова Н., Довгерт А. Цивільний кодекс України: визнані здобутки кодифікації. *Право України*. 2014. № 2. С. 9-24. URL: https://www.google.com/url?sa=t&source=web&rct=j&opi=89978449&url=https://pravoua.com.ua/storage/files/magazines/files/pravoukr-2014-2-pravo_ukr_2_14.pdf&ved=2ahUKEwitnIP3lo6SAxVdUFUIHZCKGiQQFnoECBIQAQ&usq=AOvVaw1a0tNNGFSn9k2G0IQM7YsJ.
17. Колодій А.М. Конституція і розвиток принципів права України (методологічні питання): дис. ... доктора юрид. наук: 12.00.01. Нац. акад. внутр. справ. Київ, 1998. 391 с.
18. Greenawalt K. Constitutional and Statutory Interpretation / *The Oxford Handbook of Jurisprudence and Philosophy of Law* / Jules L. Coleman, Kenneth Einar Himma & Scott J. Shapiro (Eds.). Oxford, 2004. P. 268–310. URL: https://scholarship.law.columbia.edu/faculty_scholarship/4425.
19. Мірошніченко А.М. Статичне та динамічне тлумачення права. *Право і громадянське суспільство*. 2012. № 1. С. 59-66. URL: <http://lcslaw.knu.ua/2012-1.pdf>.
20. Мірошніченко А.М., Попов Ю.Ю. Чи потрібний Закон України «Про нормативно-правові акти»? *Форум права*. 2009. № 1. С. 362-372. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3002533.
21. Парасюк М.В., Парасюк В.М., Грабар Н.М. Цивільне право України (загальна частина) (у схемах та таблицях): навч. посіб. Львів, 2020. 364 с.
22. Hart H.M., Jr., Sacks A.M. The legal process: basic problems in the making and application of law. William N. Eskridge, Jr. & Philip P. Frickey eds. 1994, at 1378. Цитується за: Parrillo N.R. Leviathan and Interpretive Revolution: The Administrative State, the Judiciary, and the Rise of Legislative History, 1890-1950. *Yale Law Journal*. 2013. Vol. 123. No. 2. P. 266-411. URL: <https://ssrn.com/abstract=2357555>.
23. Гончаров В.В. Динамічне тлумачення юридичних норм / *Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування Національної академії правових наук України* / Редкол.: П.М. Рабінович (го-

- лов. ред.) та ін. Серія І. Дослідження та реферати. Вип. 27. Львів, 2013. 252 с. URL: <https://www.academia.edu/15632840/%D0%94%D0%B8>.
24. Антошкіна В.К. Способи і правила тлумачення норм права та договорів. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2019. Вип. 4 (29). Том 1. С. 8-14. DOI: [https://doi.org/10.32837/пуув.v1i4\(29\).386](https://doi.org/10.32837/пуув.v1i4(29).386).
 25. Легка О. Динамічне юридичне тлумачення: практика Європейського суду з прав людини. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 10. С. 119-123. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2016/10/26.pdf>.
 26. Moreleau O. Codes as Straight-Jackets, Safeguards, and Alibis: The Experience of the French Civil Code. *North Carolina Journal of International Law*. 1995. Vol. 20. № 2. 273-289. URL: <https://scholarship.law.unc.edu/ncilj/vol20/iss2/3>.
 27. Козюбра М.І. Юридичне тлумачення: проблеми методології. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2014. Т. 155. С. 3-8. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/bitstreams/19f00bcb-967d-4492-9f1f-67ade2334355/download>.
 28. Чистякова Ю.В. Тлумачення норм права Конституційним судом України в контексті досвіду інших правових систем. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2017. №5. 26-29. URL: http://lsej.org.ua/5_2017/7.pdf.
 29. Подцерковний О.П. Проблеми співвідношення законодавчих положень у контексті законопроекту «Про правотворчу діяльність». 27.07.2021. URL: <https://coordynata.com.ua/problemi-spivvidnosenna-zakonodavcih-polozen-u-konteksti-zakonoproektu-pro-pravotvorcu-dialnist>.
 30. Marbury v. Madison, 5 U.S. 137 (1803).
 31. Картка законопроекту № 14057 від 21.09.2025. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/57355>.
 32. Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар / За ред. розробників проекту Цивільного кодексу України. Київ, 2004. 928 с.
 33. Murillo, M.L. The Evolution of Codification in the Civil Law Legal Systems: Towards Decodification and Recodification. *Florida State University Journal of Transnational Law & Policy*. 2001. Vol. 11. Iss. 1. Article 5. URL: <https://ir.law.fsu.edu/jtllp/vol11/iss1/5>.
 34. Биля-Сабадаш І.О. Нормотворча техніка як інструмент забезпечення системності законодавства. *Форум права*. 2010. № 1. С. 24-33. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/FP_index.htm_2010_1_6.pdf.
 35. Фулей Т., Лукас Л., Сайц Л. Розробка проектів нормативно-правових актів відповідно до методики вирішення проблем. Київ, 2012. 180 с.
 36. Кузнецова Н.С. Для приватного права євроінтеграція реалізується через процес гармонізації. *Юридична практика*. 16.03.2023. URL: <https://pravo.ua/dlia-pryvatnoho-prava-ievrointehratsiia-realizuietsia-cherez-protse-harmonizatsii-nataliia-kuznietsova-vitseprezydent-napnu>.
 37. Картка законопроекту № 14056 від 21.09.2025. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/57356>.
 38. Попов Ю.Ю. Закон України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю»: науково-практичний коментар. Київ, 2019. – 391 с. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3490738.
 39. Хворостянкіна А. Дефініції в законодавчих текстах: питання теорії. *Право України*. 2005. № 11. С. 28-32.
 40. Марусенко Р.І. Формулювання дефініцій у правовій доктрині та практиці законотворення. *Право і громадянське суспільство*. 2012. № 1. С. 35-45. URL: <http://lclaw.knu.ua/2012-1.pdf>.
 41. Подцерковний О.П. Загальні та спеціальні норми: проблеми виявлення та вирішення конкуренції. *Вісник господарського судочинства*. 2009. № 6. С. 34-43. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/bitstreams/f791b6c2-7f10-4f9c-8d72-5ffb00b38124/download>.
 42. Chavannes R.D. E. M. Meijers and the Recodification of the Dutch Civil Code after World War II: Renewal's Only Victory? Optional thesis. Oxford, 1997. 33 p. URL: <https://blog.chavannes.net/1997/04/e-m-meijers-and-the-recodification-of-the-dutch-civil-code-after-world-war-ii-renewals-only-victory>.
 43. Циппеліус Р. Юридична методологія. Чернівці, 2003. 184 с.
 44. Постанова ВС від 04.09.2024 у справі № 908/3236/21, п.п. 10.10, 10.11. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122021182>.
 45. Постанова ВС від 21.11.2024 у справі № 916/4323/23, п.п. 61, 62 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123713246>.

46. Riggs v. Palmer, 115 N.Y. 506 (1889).
47. Seidenfeld M. A Process Failure Theory of Statutory Interpretation. *William & Mary Law Review*. 2014. Vol. 56. Iss. 2. P. 467-530. URL: <https://scholarship.law.wm.edu/wmlr/vol56/iss2/4>.
48. Halperin J.-L. Law in Books and Law in Action: The Problem of Legal Change. *Maine Law Review*. 2011. Vol. 64. No 1. P. 45-76. URL: <https://digitalcommons.maine.edu/mlr/vol64/iss1/4>.
49. Постанова ВП ВС від 30.06.2020 у справі № 19/028-10/13 (провадження № 12-158гс19, п. 10.28). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/90458901>.
50. Постанова ВС від 13.11.2024 у справі № 911/934/23 (пункт 97). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123819156>.
51. Постанова ВП ВС від 22.06.2021 у справі № 334/3161/17 (провадження № 14-188цс20). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98483113>.
52. Рішення КСУ від 13.03.2012 у справі № 5-рп/2012 за конституційним зверненням громадянки Галкіної Зінаїди Григорівни щодо офіційного тлумачення положення частини четвертої статті 3 Закону України «Про запобігання впливу світової фінансової кризи на розвиток будівельної галузі та житлового будівництва» (справа про заборону розірвання договорів інвестування житлового будівництва). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-12#Text>.
53. Постанова ВП ВС від 15.02.2023 у справі № 910/18214/19 (провадження № 12-8гс22, п. 9.56). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110231843>.
54. Постанова ВП ВС від 04.12.2018 у справі № 910/18560/16 (провадження № 12-143гс18, п. 8.2). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80427441>.
55. Постанова ВП ВС від 21.08.2019 у справі № 569/4373/16-ц (провадження № 14-298цс19) URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/84153043>.
56. Постанова ВП ВС від 16.06.2020 у справі № 910/5953/17 (провадження № 12-98гс19, п. 53). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90111849>.
57. Постанова ВП ВС від 19.07.2023 у справі № 910/16820/21 (провадження № 12-44гс22, п. 8.48). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112370217>.
58. Берназюк Я. Застосування принципу *lex specialis* при вирішенні колізій у законодавстві: аналіз судової практики. *Слово Національної школи суддів України*. 2022. № 1-2 (38-39). С. 69-82. DOI: [https://doi.org/10.37566/2707-6849-2022-1-2\(38-39\)-7](https://doi.org/10.37566/2707-6849-2022-1-2(38-39)-7).

Дата першого надходження рукопису до видання: 16.12.2025
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 26.01.2026
Дата публікації: 2.02.2026